

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 1, No.39, 2027 pp.35-52

Receive: 24/12/2025

Accepted: 18/04/2026

Application of Intertextuality Theory in the Interpretation of the Quran and the Two Testaments: A Comparative Study with Emphasis on Foundations, Types, and Methodological Challenges

Mohammadsadegh Ahmadi *

Assistant Professor, Department of Regional Studies, Faculty of International Studies, Imam Hossein University, Tehran, Iran
ms.ahmady@yahoo.com

Mohsen Golpayegani

Assistant Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Ahlul Bayt Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran
m.golpayegani@theo.ui.ac.ir

Abstract

Intertextuality as a literary theory is founded on the principle that no text attains meaning in isolation or independently of other texts. Rather, the meaning of each text is shaped through dialogue and interaction with preceding and contemporaneous texts. When this theory is applied to sacred texts, it enables the discovery of latent meanings within one text through the study of others. Accordingly, the central question of the present article was: How is the theory of intertextuality applied in the interpretation of sacred texts with a particular focus on the Qur'an and the Bible?

Employing a descriptive-analytical method and a critical approach, this study concluded that, given the Qur'an's numerous references to the narratives of previous prophets and its shared themes with the Bible, the method of intertextual interpretation can lead to a richer and more precise reading of Qur'anic verses. Within this framework, topics, such as the Promised One, the Seal of the Prophets, divine ordinances, ethical narratives, and historical accounts can be fruitfully examined. A practical example of this method was provided through the interpretation of Verse 69 of Surah Al-Ahzab and its connection to the Book of Numbers in the Old Testament. The article ultimately concluded that intertextuality is a valuable tool for comparative studies; however, its uncritical application can lead to hermeneutical challenges. Therefore, when interpreting the Qur'an and other sacred texts through an intertextual lens, adherence to all the tenets and foundations of intertextuality is neither strictly necessary nor always conducive as it can prove disruptive. Methodological critiques of intertextuality were also noted. Among other results, the study presented a novel categorization of the types of intertextuality between the Qur'an and the Bible.

Keywords: Intertextuality, Interpretation, Quran, The Bible, Comparative Studies of Religions.

Introduction

Intertextuality as a literary theory is founded on the principle that no text gains meaning in isolation or independently of other texts. Rather, the meaning of each text is shaped through dialogue and interaction with prior and contemporary texts. When this theory is applied to sacred texts, it enables the discovery of latent meanings within one text through the study of others. Given the numerous references in the Qur'an to the narratives of earlier prophets, as well as its shared themes with the Bible,

*Corresponding author

Ahmadi, M. and Golpayegani, M. (2027). Application of Intertextuality Theory in the Interpretation of the Quran and the Bible: A Comparative Study with Emphasis on Foundations, Types, and Methodological Challenges. *Comparative Theology*, 18(1), 35-52.

2322-3421© University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/coth.2026.147685.2081

an intertextual interpretive approach can lead to a richer and more precise reading of Qur'anic verses. In many instances, the Qur'an engages with pre-existing religious and cultural texts by adopting, modifying, or reshaping their narratives. Accordingly, the main question of the present article was: How is the theory of intertextuality applied to the interpretation of sacred texts—particularly the Qur'an and the Bible—and what are the forms of this application?

Materials & Methods

This research employed a descriptive-analytical method combined with a critical approach to examine Qur'anic verses that referenced biblical literature or the religious and cultural beliefs of Jewish and Christian communities. It sought to investigate the role of the intertextual method in this context and identify its various typologies. The primary data sources for this study included the Qur'an, key biblical texts (including both the Old and New Testaments), and selected exegetical works from Islamic and Judeo-Christian traditions. Verses were selected based on their clear thematic or narrative parallels with biblical accounts, including stories of prophets, moral teachings, and eschatological themes. The analytical process involved 3 stages: (a) identifying Qur'anic verses that engaged with prior religious texts; (b) tracing potential intertextual connections to biblical passages or Jewish-Christian traditions; and (c) classifying these connections according to intertextual typologies—such as explicit reference, allusion, or reinterpretation. A critical approach was maintained throughout, acknowledging both the hermeneutical potential and the methodological limitations of applying intertextuality to sacred texts. Special attention was given to the unique status of the Qur'an as *Muhymin* (sovereign guardian) over prior scriptures, which distinguished its intertextual relationships from purely secular or literary applications of the theory.

Research Findings

The findings of this research indicated that intertextuality was not merely an interpretive "method" but rather a "paradigm" that had transformed the very nature of textual understanding and led to the formation of a new field of research in comparative religious studies.

1. Transition from Literary Criticism to Theology: Transformation of a Paradigm

Intertextuality, a theory developed from the work of Bakhtin and Kristeva (Alfaro, 1996, p. 268), emerged in opposition to structuralism by arguing that texts are not independent, but rather function as "mosaics" of references, gaining meaning only through dialogue with other texts. This paradigm shift from literary criticism to theology revitalized biblical studies by demonstrating that texts like the New Testament are inseparable from their references to the Old Testament (Petersen & Cole, 2014, p. 3).

2. Types and Categories of Intertextuality in the Bible: From Echo to Dialogue

One of the significant achievements of this research was the identification and explanation of 5 main categories of intertextual application in biblical studies, which demonstrated the maturity and richness of this approach. This classification showed that intertextuality is not limited merely to finding the "source" of a verse or phrase, but rather constitutes a complex, multi-layered process in the production and perception of meaning (Moyise, 2002).

3. Types and Categories of Intertextuality between the Qur'an and the Bible

Another achievement and innovation of the present research was the provision of a classification of various types of intertextuality between the Qur'an and the Bible. These fell into 5 categories: (a) Qur'anic confirmation by the Bible; (b) elucidation of the Qur'an by the Bible; (c) Qur'anic confirmation by exegetical texts of the Bible; (d) elucidation of the Qur'an by exegetical texts of the Bible; and (e) the overarching authority (*Muhyminiyyah*) of the Qur'an.

4. Unique Status of the Noble Qur'an

Although the Qur'an situates itself within an intertextual space with prior texts, it is *Muhymin* (sovereign and guardian) over them (Qur'an 5:48). Therefore, applying intertextuality theory to Qur'anic interpretation creates a vertical and corrective relationship aimed at affirming truth, correcting distortions and exercising the Qur'an's overarching authority. This approach has been practically employed in Shi'ite exegesis.

Discussion of Results & Conclusion

The article concluded that intertextuality is a valuable tool for comparative studies; however, its uncritical application can lead to hermeneutical challenges. Therefore, when interpreting the Qur'an and other sacred texts through an intertextual lens, adherence to all the principles and foundations of intertextuality is neither strictly necessary nor always beneficial as it can prove disruptive. Methodological critiques of intertextuality have also been noted. Among other findings, this study presented a novel classification of the types of intertextuality between the Qur'an and the Bible.

The future research agenda for this field depends on the following considerations:

1. Developing a "Native Theory of Intertextuality" for Qur'anic Interpretation

This theory should position the Qur'an as the central and ultimate criterion in dialogue with other texts, prioritizing the relationship of "overarching authority" (*Muhyminiyyah*) and "correction" over a purely "horizontal" relationship of "influence".

2. Practical and Methodological Application

Further case studies are needed to concretely demonstrate the capacities and limitations of this method in interpreting challenging Qur'anic verses.

3. Constructive Engagement with Critiques

Existing critiques must be addressed, including those concerning the theory's literary origins, the risk of reader subjectivity, and the challenge of defining the scope of permissible pre-texts.

کاربست نظریه بینامتنیت در تفسیر قرآن و عهدین: مطالعه‌ای تطبیقی با تأکید بر مبانی، گونه‌ها و چالش‌های روش‌شناختی

محمدصادق احمدی* ، استادیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده مطالعات بین‌الملل، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران

ms.ahmady@yahoo.com

محسن گلپایگانی، استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت (ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

m.golpayegani@theo.ui.ac.ir

چکیده

بینامتنیت، به عنوان یک نظریه ادبی، بر این اصل استوار است که هیچ متنی به طور مستقل و جدا از سایر متون معنا نمی‌یابد، بلکه معنای هر متن در گفت‌وگو و ارتباط با متون پیشین و هم‌عصر خود شکل می‌گیرد. این نظریه با ورود به عرصه متون مقدس، امکان کشف معانی نهفته در یک متن را از طریق مطالعه متون دیگر فراهم می‌کند. بر این اساس، پرسش اصلی مقاله حاضر این است که کاربست نظریه بینامتنیت در تفسیر متون مقدس، با تمرکز بر قرآن و عهدین، چگونه است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و برخورداری از رویکرد انتقادی به این نتایج دست یافت که با توجه به ارجاعات فراوان قرآن به داستان‌های پیامبران پیشین و مضامین مشترک با عهدین، روش تفسیر بینامتنی می‌تواند به ارائه خوانشی غنی‌تر و دقیق‌تر از آیات قرآنی بینجامد. در این عرصه، می‌توان به موضوع‌هایی همچون موعود، پیامبر خاتم (ص)، احکام آسمانی، روایت‌های اخلاقی، تاریخی و... اشاره کرد. نمونه عملی این روش در تفسیر آیه ۶۹ سوره احزاب و ارتباط آن با سفر اعداد در عهد قدیم ارائه شده است. در نهایت، این مقاله نتیجه می‌گیرد بینامتنیت ابزاری ارزشمند برای مطالعات تطبیقی است؛ اما بهره‌گیری غیرنقدانه از آن می‌تواند به چالش‌های هرمنوتیک بینجامد؛ بنابراین، در تفسیر قرآن و متون مقدس بر پایه روش بینامتنیت، التزام به تمامی معتقدات و مبانی بینامتنیت ضرورت ندارد و بعضاً مخل است؛ چنانکه به نقدهای روش‌شناختی بینامتنیت نیز اشاراتی شده است. از دیگر نتایج، به دست دادن دسته‌بندی جدیدی از گونه‌های بینامتنیت میان قرآن و عهدین است.

واژه‌های کلیدی

بینامتنیت، تفسیر، قرآن، عهدین، مطالعات تطبیقی ادیان.

*مسئول مکاتبات

احمدی، محمدصادق و گلپایگانی، محسن. (۱۴۰۶). کاربست نظریه بینامتنیت در تفسیر قرآن و عهدین: مطالعه‌ای تطبیقی با تأکید بر مبانی، گونه‌ها و چالش‌های روش‌شناختی، *الهیات تطبیقی*، ۱۸ (۱)، ۳۵-۵۲.

۱- مقدمه

اگرچه فهم بینامتنی بدون این نام و عنوان فراگیر توسط مفسران مسلمان، مسیحی و یهودی کاربری داشته است، طرح چارچوب نظری آن پس از سال‌های دهه شصت میلادی و ظهور اصطلاح بینامتنیت^۱ توسط ژولیا کریستوا در زمینه نقد ادبی بوده است (Alfaro, 1996, p. 268). با راه‌یابی بینامتنیت به ادبیات تفسیری متون مقدس، زمینه‌ای جدید برای بررسی متون مقدس با استفاده از معنای نهفته این متون در سایر متون مقدس فراهم شد (وصفی و شفیع، ۱۳۹۲، صص. ۲۲۵-۲۵۶). در همین راستا، مطالعات قرآنی نیز با استفاده از این ادبیات به غنای مطالعات علوم قرآنی افزودند و هم‌زمان، مسائلی جدید برای الهیات تطبیقی اسلام و سایر ادیان فراهم آوردند. در ادامه، با معرفی مختصر قرآن‌پژوهی و الهیات تطبیقی، تفسیر بینامتنی و وضعیت آن در میان مفسران را بحث و بررسی خواهیم کرد.

در دهه‌های گذشته، پژوهشگران شاهد رشد روزافزون مطالعات نظری ادبی در متون مقدس بوده‌اند و تأکید بر بینامتنیت حکم‌های تازه برای این پژوهشگران و برخی از منتقدان را داشته است؛ زیرا تا پیش از این، برای مطالعه و بررسی بهتر عهدین در میان منتقدان و پژوهشگران، روش غالب، تمایزگذاری متن و جداکردن آن از سایر متون به منظور توجه تام و خارج از پیش‌داشت‌ها و ارزش‌های پیشین بوده است؛ اما بینامتنیت توانست رویکردی جدید را پیش پای پژوهشگران عهدین قرار دهد که طی آن، متن از حالت جزیره‌ای خارج و معنای متن در شبکه ارتباطی درونی و بیرونی فهمیده می‌شود (Petersen & Cole, 2014, p. 3). البته این رویکرد در میان پژوهشگران مسلمان بدون توجه به این چارچوب نظری پیش‌تر نیز سابقه کاربری داشته است؛ چنانکه تفاسیر با روش قرآن به قرآن و تفسیر اثری از دیرباز مورد توجه پژوهشگران مسلمان قرار داشته‌اند (ساسانی، ۱۳۸۳، ص. ۱۸۳). علاوه بر این، تفاسیر اجتماعی و فرهنگی که قرآن را با توجه به مسائل عینی جامعه مورد توجه قرار می‌دادند نیز در میان پژوهشگران وجود داشته‌اند، اگرچه کمتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند؛ بنابراین، ادبیات بینامتنیت بیش از همه موجب تحول در زمینه پژوهش‌های مربوط به عهدین شد؛ زیرا روش‌های پژوهش مبتنی بر پدیدارشناسی را دچار تحول کرد.

از نظر پیشینه بحث در آثار فارسی‌زبان، کتب معدود و مقاله‌های بسیاری تألیف یا ترجمه شده‌اند. کتاب بینامتنیت گراهام آلن با ترجمه پیام یزدانجو (۱۴۰۰)، یکی از آثار مفید در این زمینه است که دیدگاه‌های سوسور، باختین، بارت و کریستوا، به همراه ژنت، ریفاتر و بلوم را در قالب نگره‌های ساختارگرایی، پساساختارگرایی و پسامدرنیسم و همچنین هرمنوتیک، فمینیسم و پسااستعمارنگری، مورد خوانش دقیق انتقادی قرار می‌دهد. در پژوهش حاضر، از متن اصلی اثر بهره برده‌ایم. کتاب بینامتنیت، از ساختارگرایی تا پسامدرنیسم، اثر بهمن نامور مطلق (۱۴۰۰)، دیگر اثر مهم در این زمینه است که نظریه‌ها و نقدهای بینامتنیت را بررسی کرده است. در میان مقاله‌های فارسی، حجمی انبوه از مقاله‌ها قابل شناسایی هستند که رویکرد قالب در آنها بررسی بینامتنیت در متون ادب فارسی و در نهایت، آنچه به بحث این مقاله مربوط باشد، بینامتنیت میان قرآن و روایت‌های اسلامی در انحای مختلف آن است؛ از این رو، مقاله‌هایی اندک درباره رویکرد بینامتنی میان قرآن و عهدین یافت شدند که مهم‌ترین آنها «تفسیر بینامتنی از آیه ۶۹ سوره احزاب بر اساس ترجمه‌های آلمانی و عبری قرآن کریم» تألیف حیدر عیوضی (۱۳۹۶) است که مطالبی مفید و مهم در این زمینه بیان کرده و در این مقاله از آن بهره برده‌ایم. همچنین، وصفی و شفیع (۱۳۹۲) در مقاله «نگرشی روشمند به جایگاه عهدین در تفسیر قرآن با تکیه بر الگوی نشانه‌شناختی بینامتنیت»، جایگاه عهدین به عنوان منبعی بینامتنی برای تفسیر بخش‌هایی از قرآن را بررسی و بیان کرده‌اند پذیرش این نگاه لزوماً به معنای رامیابی

¹ Intertextuality

اسرائیلیات به تفسیر قرآن، پذیرش وثاقت سندی و خاستگاهی الهی همانند قرآن برای عهدین و نفی دیگر منابع معرفتی برای تفسیر قرآن نیست. تنافرد و قاسم‌نژاد (۱۴۰۳) نیز در مقاله «بینامتنیت و فهم قرآن از نگاه رینولدز»، نظریه گابریل رینولدز در خصوص ارتباط بینامتنی قرآن و کتاب مقدس را بررسی می‌کنند و باور دارند رینولدز به دنبال اثبات اقتباس قرآن از متون مقدس نیست و نوع رویکرد و نحوه استفاده او از بایبل در راستای فهم قرآن منطبق با بینامتنیت ضمنی از دیدگاه ژنت است. در میان پژوهش‌های انگلیسی و عربی نیز می‌توان به برخی از مقاله‌ها اشاره کرد؛ از جمله بالخیر و بالخطیر (۲۰۲۵) در مقاله «نظریه بینامتنیت میان قرآن و کتاب مقدس: مطالعه‌ای در نمونه‌های قرآنی»^۱، پژوهش‌های تطبیقی روی نظریه بینامتنیت بین قرآن و کتاب مقدس انجام داده‌اند و تناقضات روش‌شناختی و موضوعی را هنگام به‌کارگیری در رابطه با محتوا و روایت‌ها بررسی کرده‌اند. همچنین، ملکی و شفائی (۲۰۲۵) در مقاله «أنواع التناص ومظاهره فی القرآن الکریم والتوراة»، بینامتنیت و تعامل میان متون مقدس، از جمله قرآن کریم و تورات، را بررسی و ضمن روشن کردن برخی از وجوه تشابه و تفاوت در این موضوع‌ها، مضامین و چهره‌ها، به برخی از وقایع و مفاهیم موجود در کتب آسمانی و برخی از چهره‌های یادشده در این متون اشاره کرده‌اند. در پژوهش حاضر، به نحو وافی از این مقاله‌ها استفاده کردیم. با وجود این، اثری که به کاربست بینامتنیت در قرآن و عهدین، با دیدگاه کلی‌نگر و بیان گونه‌های آن اقدام کرده باشد، به دست نیامد و از این نظر، پژوهش حاضر پیشگام پژوهش‌های بیشتر در این حوزه محسوب می‌شود.

۲- ادبیات نظری

قرآن‌پژوهی^۲ با به‌کارگیری مجموعه‌ای از علوم که در فهم معنای ظاهری و باطنی قرآن نقش اساسی دارند، شامل مجموعه‌ای گسترده از علوم پایه است و برای فهم معانی ظاهری و باطن الفاظ قرآن تلاش می‌کند. این علم، به ویژه پس از توجه مستشرقانی همچون نولدکه و گلدزیهر، با ابعاد و رویکردهایی نوین مورد توجه قرار گرفته است؛ برای مثال، پس از انتشار کتاب‌هایی مانند قرآن و واژگان بیگانه^۳ اثر آرتور جفری در سال ۱۹۳۸م در گجرات هند، بسیاری از پژوهشگران علوم قرآن مطالعات زبان‌شناختی را نیز وارد علوم پایه قرآن‌پژوهی کردند (ر.ک: ربیعی آستانه، ۱۳۸۲). پژوهش‌های جدید نیز مانند آنچه میشائیل مارکس (۱۳۸۶) در «طرح مستندسازی قرآن و چاپ انتقادی آن» انجام داده است، مطالعات انتقادی، ریشه‌شناختی و زبان‌شناختی آن را نیز بیش از پیش مورد توجه قرار داده‌اند. علاوه بر این، علومی همچون مخاطب‌شناسی، معناشناسی، ریشه‌شناسی، بیان و بدیع و... از دیرباز مورد توجه قرآن‌پژوهان بوده‌اند (ر.ک: صدر، ۱۳۷۶).

الهیات تطبیقی رشته‌ای علمی و آکادمیک است که می‌کوشد میان گزاره‌های مربوط به معناداری و حقیقت در فضای کثرت‌گرایی دینی و گزاره‌های مربوط به معناداری و حقیقت در تفسیرهای نوین یک سنت دینی، همبستگی‌های انتقادی دوسویه برقرار کند (Tracy, 1987, V. 14, p. 454). ادبیات تطبیقی کتاب مقدس نیز شاخه‌ای از الهیات تطبیقی است که نیازمند شناخت و آشنایی با آموزه‌ها و سنت دینی دیگر ادیان از خلال تجربیات و آموخته‌های آنهاست (Clooney, 2010). در پژوهش تطبیقی کتاب مقدس، بررسی مفاهیم کتاب مقدسی با توجه و در قبال بررسی همان مفهوم در دین دیگر کاویده می‌شود. به لحاظ ساختاری نیز سیر تکوین و تطور آن مفهوم در متون مقدس مورد مقایسه بررسی می‌شود.

^۱ Intertextuality Theory Between the Quran and the Bible: A Study in Quranic Models

^۲ Quranology

^۳ The Foreign Vocabulary of the Quran

اصطلاح بینامتنیت محصول مطالعات انتقادی زبان‌شناسی و نقد ادبی در دهه شصت قرن بیستم است و مراد از آن تأکید بر نقش کلیدی متون متقدم در فهم متن حاضر است؛ به این معنا که بدون مطالعه دقیق و توجه به متون پیشین، امکان فهم معنای متن پیش رو وجود ندارد (ر.ک: Kristeva, 1980, p. 66). از نظر کریستوا، هیچ متنی آزاد از متون دیگر و دارای هویتی مستقل نیست و برای تحلیل و تفسیر متون، باید آنها را در ساختار و نظام روابط به هم پیوسته میان متون قرار داد (عظیمی یانچشه و میرباقری فرد، ۱۳۹۶). در حقیقت، در نظریه بینامتنیت، بدون توجه مستقل به معنای متن، به معنای متن با توجه به سایر معانی نهفته در متون پیشین توجه می‌شود؛ در حالی که اگر بینامتنیت مراعات نشود، عمل فهم معنای متن توسط مطالعه‌کننده به سادگی مطالعه یا تفسیر خوانده می‌شود (Allen, 2011, p. 1). در مناسبات بینامتنی، می‌توان به سه رکن بنیادین اشاره کرد: «متن غایب (پیش‌متن، متن پنهان)، متن حاضر (پس‌متن، پسامتن) و روابط بینامتنی» (الحسنی، ۲۰۰۳م، ص. ۵۶۰).

بینامتنیت با ورود به عرصه متون مقدس، سعی در رازگشایی از برخی از متونی دارد که می‌توان معنای آنها را در سایر متون مقدس یافت. از آنجا که قرآن، در موارد بسیار، سرگذشت پیامبران پیشین و اقوام قبل از اسلام را روایت کرده است و همچنین ارجاعاتی فراوان به عهدین دارد، دست‌کم در این گونه موارد می‌توان با اتکا به شیوه تفسیر بینامتنی، احتمالاتی قوی‌تر را در رابطه با معنای مدنظر قرآن طرح کرد. در این عرصه، می‌توان به موضوع‌هایی همچون موعود، پیامبر خاتم (ص)، احکام آسمانی، روایت‌های اخلاقی، تاریخی و... اشاره کرد.

البته، روشن است، در تفسیر قرآن و متون مقدس بر پایه روش بینامتنیت، التزام به تمامی معتقدات و مبانی بینامتنیت ضرورت ندارد و بعضاً محل است. چنانکه در تبیین بینامتنیت توضیح داده شد، بر اصل اساسی بینامتنیت، هیچ متنی بدون پیش‌متن نیست و متن‌ها همواره بر پایه متن‌های گذشته بنا می‌شوند. به روایت قائمی‌نیا: «کریستوا بینامتنیت را با این جمله بیان کرده است: «هیچ متنی جزیره‌ای جدا از دیگر متون نیست». این اصطلاح به رابطه‌هایی گوناگون اشاره دارد که متون را از لحاظ صورت و مضمون به هم پیوند می‌دهند. هر متنی در نسبت به متون دیگر وجود دارد» (وصفی و شفیعی، ۱۳۹۲، صص. ۲۲۵-۲۵۶).

طبق اصل پیش‌گفته، التزام به اینکه قرآن کریم که توسط پیامبر اکرم (ص) ابلاغ شده است و محتوای آن در نسبت با متون دیگر وجود دارد، معنایی غلط است و انکار اعجاز و پیام خداوند شمرده می‌شود. در نتیجه، به کار بردن بینامتنیت در رابطه با قرآن به همان معنایی است که برخی از مفسران بزرگ همچون علامه طباطبایی (برای نمونه، ر.ک: طباطبایی، ۱۳۹۴ق، ج. ۲۸۲/۷) در کاربرد عملی آن را اجرا کرده بودند. در این معنا، در تفسیر قرآن، مفسر می‌تواند و باید علاوه بر رجوع به منابع، روایت‌ها و تاریخ اسلام، سایر منابع و به طور خاص عهدین را نیز مورد مذاقه قرار دهد؛ زیرا چنانکه بالاتر بیان شد، قرآن به‌وفور به کتب مقدس پیشین و روایت‌های انبیا و امام گذشته ارجاع داده است و توجه به عهدین و سایر متون مقدس در کشف معنای متن قرآن مؤثر خواهد بود. این تعبیر را می‌توان در تبیین ادبیات بینامتنیت نیز مشاهده کرد؛ چنانکه آلن نیز همین موضوع را یادآور شده است:

«رویکرد نشانه‌شناختی کریستوا در پی مطالعه متن به عنوان آرایش متنی مؤلفه‌هایی است که حائز معنایی مضاعف هستند؛ معنایی در خود متن و معنایی در آنچه او متن تاریخی و اجتماعی می‌خواند. چنین رویکردی تصورات موجود از درون و بیرون متن را به هم می‌ریزد. معنای متن، همان آرایش بی‌ثبات مؤلفه‌های آن، در کنار معانی از پیش موجود اجتماعی است؛ یعنی معنا همواره و در آن واحد، در درون و بیرون متن است» (وصفی و شفیعی، ۱۳۹۲، صص. ۲۲۵-۲۵۶).

این تصویر در حقیقت تبیین‌کننده این مفهوم است که الگوی بینامتنیت میان متعین‌نبودن معنای متن و تعین کامل معنا در متن پیوسته است و در برخی از موارد، متن در رسیدن به معنای تفصیلی خود بدون بینامتنیت ناکام است؛ چنانکه معنای مدنظر

عموم خوانندگان را با خود به همراه دارد و به هر میزانی که خواننده از فضای حاکم بر متون پیشین و فرهنگ و تاریخ اجتماعی حاکم بر متون پیشین بیشتر آگاهی داشته باشد، توانایی بینامتنی خویش را افزایش داده است و توان دریافت معنایی کامل‌تر از متن پسین و متأخر خواهد داشت.

بینامتنیت آنچنانکه در رابطه با کتب مقدس به کار رفته است، با سایر روش‌های مشابه متفاوت است؛ بنابراین، آنچه در نقد نویسنده یا نقد منبع دیده می‌شود که در اولی، نویسنده به عنوان ویراستار متن منبع در نظر گرفته می‌شود؛ به طوری که از متن منبع با هدف الهیاتی و کلامی متنی جدید تولید می‌کند، یا در دومی، منبع‌شناسی متن پیش رو اولویت پژوهشگر است، در بینامتنیت وجود ندارد. در بینامتنیت، خواننده برای فهم متن از شبکه پیچیده متون و معانی درون همان متن و در ارتباط با متون بیرونی بهره می‌برد.

۳- روش بینامتنی در کتاب مقدس

در رابطه با بینامتنیت در میان مسیحیان و الهی‌دانان غربی، چند رویکرد عمده دیده می‌شوند: گروه‌های پیشرو؛ مانند نشانه‌شناس‌ها که از پیش، بدون آشنایی با نام و عنوان بینامتنیت، دل‌مشغولی آن را داشته‌اند؛ سنت‌گراها که دامنه فعالیتشان در ترجمه‌های تحلیلی و کتاب مقدسی دیده می‌شود؛ متخصصانی که این روش را همانند سایر روش‌های انتقادی نسبت به متن مقدس در نظر گرفته‌اند و مخالفان بینامتنیت که باور دارند این روش، روشی آشفته و غیروشمند در مطالعه متن مقدس است و اینکه علت مخالفتشان ناخرسندی از این نام برای شیوه مطالعاتشان است (Evans & Sanders, 1997, p. 199). در مطالعات مربوط به کتاب مقدس، رویکرد تفسیر بینامتنی به شکل عمده در میان پژوهشگران رواج یافته است. دامنه این مطالعات به شکل روز، به سال ۱۹۸۹م بازمی‌گردد که خوانشی جدید از کتاب مقدس و به ویژه عهد جدید در پرتو معانی نهفته در عهد قدیم ظاهر شد. در این خوانش جدید، متون موجود در عهد جدید بدون توجه به متون و مفاهیم موجود در عهد قدیم قابل فهم نبودند و دست‌کم واجد معنایی نو می‌شدند. از این نظر، بینامتنیت به پنج شکل در عهد جدید به کار رفته است (Moyise, 2002). به منظور درک صحیح از کاربست بینامتنیت در مطالعات مربوط به کتاب مقدس، باید روشن شود در کدام یک از معانی مدنظر استفاده شده است.

این عبارت در سال ۱۹۸۹م با دو کتاب که در این رابطه تدوین شده بودند، وارد ادبیات مطالعات کتاب مقدس شد. نخستین کاربری آن در کتاب وُستر با عنوان بینامتنیت در نوشته‌های کتاب مقدس^۱ بود که مجموعه‌ای از مقاله‌ها در این رابطه بود. اثر دیگر نوشته ریچارد هیس با عنوان پژواک متن مقدس در نامه‌های پولس^۲ بود که نویسنده در آن مدعی شده بود عناصر مهم بینامتنیت میان نوشته قدیم و جدید را یافته است.

با بررسی کاربست‌های بینامتنیت در مطالعات مربوط به کتاب مقدس، می‌توان پنج گونه آن را به شکل زیر بیان کرد:

بازتاب یا پژواک بینامتنی: این گونه، چنانکه ریچارد هیس در کتابش به کار برده است، اثری ضعیف و کم‌رنگ است که می‌توان از یک متن مانند عهد قدیم در متنی دیگر مانند عهد جدید مشاهده کرد؛ برای نمونه، می‌توان به فیلیپیان ۱: ۱۹ از نامه‌های پولس و کتاب یعقوب در عهد قدیم توجه کرد که بدون مراجعه به عهد قدیم نیز می‌توان معنای فیلیپیان را درک کرد؛ اما مراجعه به کتاب یعقوب معنایی جدید را به فیلیپیان اضافه خواهد کرد. تفاوت ارجاعات گذشته به عهد قدیم با تفسیر بینامتنی در همین معنای اضافی است که برای مثال، در این گونه دیده می‌شود. در اینجا، مشابهت‌ها و تفاوت‌ها و الگوهای میان دو رفتار در رابطه با یعقوب و پولس در کانون توجه قرار دارند که یکی زندانی شده و دیگری آزار دیده است و یکی از این دو، خدا، یعنی عیسی را در کنار خود دارد و دیگری، یعنی یعقوب از این موهبت محروم است (Moyise, 2002).

^۱ Intertextuality in biblical writings

^۲ Echoes of Scripture in the Letters of Paul

بینامتنیت روایی: نمونه بارز این رویکرد نوشته سیلویا کیسمات با عنوان پولس و ماجرای او^۱ است که طی آن، سرگذشت پولس در دو نامه غلاطیان و رومیان بر اساس نوشته‌های موجود در سفر خروج عهد قدیم بازخوانی شده است. فقرات کلیدی که در نامه به رومیان آمده‌اند عبارت‌اند از: سرپرستی توسط روح و هدایت به سمت خدا به عنوان پدر، رنج کشیدن و در نهایت، به جلال رسیدن که این امر برای هر فردی که به مسیح ایمان آورده باشد، به عنوان یک مزیت پذیرفته شده است؛ اما وقتی این فقره در ارتباط با روایت خروج عبارت‌پردازی شود، معانی به کلی متفاوت خواهند شد. در این معنای جدید، مسیحی ملهم از روح نباید همانند بنی‌اسرائیل به مصر و بردگی برود، بلکه باید به میراث موعود ایشان وارد شود. در این معنا، بینامتنیت روایی به خواننده اهمیت روایت‌هایی را یادآور می‌شود که طریقه اندیشه و طریق بیان خویش را تعلیم می‌دهند. کیشوات از دیگر ویژگی‌های بینامتنیت روایی را حفظ پیوستگی با متن پیشین بیان می‌کند و نمونه آن را نیز در نوشته پولس به رومیان در قیاس با نوشته موجود در خروج یادآور می‌شود که پولس از آن بهره برده است (Keesmaat, 1999, pp. 53-54).

بینامتنیت تفسیری: تیموتی برکلی در کتاب خود با عنوان از عهد شکسته تا ختنه قلب: تفسیر بینامتنی پولسی بر رومیان^۲، کلید فهم تفسیر پولس را استدلالش بر متن مقدس عبری استوار کرده است. برکلی، ضمن توجه به بازتاب بینامتنی، فهم برخی از فقرات را با استفاده از تفسیر بینامتنی صحیح می‌داند. فهم تفسیر بینامتنی صرفاً با توجه به متن فراهم نمی‌شود، بلکه شیوه استدلال پولس در این فقرات با رویکرد تفسیر بینامتنی است (Berkley, 2000, p. 15). در رومیان ۲: ۱۷-۲۹، پولس ضمن اشاره به ظاهر و باطن اعمال و شریعت، بیان کرده است:

«... زیرا ختنه سودمند است هرگاه به شریعت عمل نمایی؛ اما اگر از شریعت تجاوز نمایی، ختنه تو نامختونی گشته است... بلکه یهود آن است که در باطن باشد و ختنه آنکه قلبی باشد در روح، نه در حرف که مدح آن نه از انسان، بلکه از خداست». به منظور نیل به قواعد تفسیر بینامتنی، باید قواعد استدلال پولس را از عهد قدیم استخراج کرد که عبارت‌اند از: پیدایش ۱۷، تثنیه ۲۸-۳۰، ارمیا ۷ و ۹ و حزقیال ۳۶. نقل بدون توجه به استخراج قواعد و استدلال‌های تفسیر در حقیقت تفسیر بینامتنی نیست و صرفاً شاهد متنی برای اثبات نکته‌ای است که در متنی دیگر وجود دارد و در نهایت، می‌تواند به عنوان بازتاب بینامتنی تصور شود. استدلال پولس در این فقرات این است که یهودیان به صرف جایگاهشان به عنوان پسر خدا نمی‌توانند خود را از غضب خداوند نجات دهند. او در حقیقت با فهم معنایی دیگر از شریعت، ختنه را متوجه روح بیان کرده و یهودیان را توجیه کرده است که به سبب شکستن شریعت و در عین حال، انجام ختنه نجات نخواهند یافت. پولس با عبور از پیدایش ۱۷ به تثنیه ۲۸-۳۰، توجه به باطن شریعت و عهد میان خدا و قوم را دریافت و سپس با توجه به حزقیال ۳۶: ۲۶، قلب جدید و روح جدید بندگان خداوند را مورد توجه قرار داد. سایر فقرات نیز به همین قیاس توسط پولس در استدلالش استفاده شده‌اند. با این سیاق، پولس مختونانی که شریعت را رها می‌کنند مانند نامختونان پنداشته و در گام بعدی، نامختونان جسمی را وقتی به مسیح ایمان بیاورند، مختونان روحی و قلبی عنوان کرده است (Moyise, 2002).

بینامتنیت گفتگومحور: در بینامتنیت روایی، تأکید روی پیوستگی میان متن حاضر و متن گذشته بود و اینکه هیچ فاصله‌ای میان دو متن دیده نمی‌شود و هر بار بازخوانی روایت در حقیقت باز شکل‌دادن به روایت پیشین است؛ اما در بینامتنیت گفتگومحور این گونه نیست که متن اصلی و منبع همانند مقوله‌های سنتی به تمثیل و تفسیر و... دسته‌بندی شود. گاهی متن منبع آنقدر قدرتمند است که ارتباطات و معانی را با خود به همراه می‌آورد که به راحتی خاموش نمی‌ماند. چنین متنی به اصطلاح سخن می‌گوید و به خواننده یادآوری می‌کند که روزگاری در جایی دیگر بوده است و «حقوق» خاصی دارد. چنین

¹ Paul and his story

² From a broken covenant to circumcision of the heart: Pauline intertextual exegesis in Romans 2:17-29

متنی گفتگو محور است؛ زیرا همان قدر که متن جدید روی متن قدیمی اثر می گذارد، متن قبلی نیز روی متن جدید اثرگذار است و در حقیقت، معنای متن جدید از دیالوگ و گفت و گو با متن قبلی استخراج می شود (Moyise, 2002).

برای نشان دادن بینامتنیت گفت و گو محور، می توان به مکاشفه و شیر و بره یاد شده در آن و اشتباه ظاهری آن توجه داد. در این فقره از کتاب مکاشفه، نخست از شیری از نسل داود و از سبط یهودا یاد شده است که توان گشودن کتاب و بازکردن هفت مهر آن را دارد؛ اما در ادامه، از بره ای سخن می گوید که می آید و کتاب را از سمت راست «تخت نشین» برمی دارد و می گشاید. در ظاهر این فقره تناقض ظاهری وجود دارد و این پرسش پیش می آید که در نهایت، شیر از نسل داود و سبط یهودا کتاب را گشود یا بره.

در گذشته، برای برطرف کردن این تناقض ظاهری، این چنین بیان می شد که هر کجا در عهد قدیم نوشته می شود شیر، در عهد جدید می توان بره را به جای آن نشانید. یا این توجیه که شیر یهودا که مفهومی مسیحایی بود، در عهد جدید به بره قربانی تبدیل شده است؛ اما در بینامتنیت گفت و گو محور، به این سادگی نمی توان متن قبلی را خاموش کرد. در اینجا، قدرت و خشم شیر در بره فراموش شده است؛ اما با توجه به سایر فقرات، روشن می شود که این گونه نیست؛ چنانکه در مکاشفه (۶: ۱۶) از غضب بره یاد می شود و در مکاشفه (۱۷، ۱۴: ۱۰) و... سایر صفات و ویژگی های شیر یهودا نیز در این بره قربانی خداوند دیده می شوند. با این بیان، بینامتنیت گفت و گو محور در صدد توصیف یک وضعیت پویاست، نه یک وضعیت ایستا (Moyise, 2002).

بینامتنیت پست مدرن: در بینامتنیت پست مدرن، نه فقط نویسنده متن را در ارتباط و تعامل با سایر متون تألیف می کند، بلکه خواننده نیز در همین وضعیت به سر می برد و معنای مدنظر را از تعامل میان این متن و سایر متون تولید و صید می کند. در این روش، نویسنده معنا را در ارتباط با متون دیگر به متن خویش می دهد و آن را به خواننده پیشنهاد می کند و خواننده نیز به این پیشنهاد واکنش نشان می دهد و با متن وارد گفت و گو می شود (Moyise, 2002)؛ برای نمونه، می توان به باب چهارم انجیل یوحنا و مکالمه عیسی (ع) و زن سامری اشاره کرد. قرائت سنتی از این متن به این شکل است که عیسی مرد است و زن سامری مخاطب اوست و فکرش سراسر در اندیشه های مادی است و در طلب آب روزانه به سر چاه آمده است و وقتی عیسی او را به خوردن از آب حیات دعوت می کند، او خطاب به عیسی می گوید که تو دلولی نداری تا آب از چاه برآری و حتی وقتی عیسی به او خبر می دهد که می تولد به او آبی بدهد که وی را از تشنگی سیراب کند، او با فکر مادی خویش این گونه می اندیشد که با نوشیدن از آب مدنظر عیسی دیگر نیازی به سر چاه آمدن و آب کشیدن نخواهد داشت. هنگامی که عیسی این واقعیت را افشا می کند که پنج همسر داشته است، سعی می کند در بحث کلامی درباره مکان های عبادت، با عیسی همراه شود. در همین جا نیز عیسی سطحی بالاتر از بحث را طرح می کند؛ زیرا منظور او صرفاً یک مکان برای عبادت نیست تا در رابطه با آن سخن بگوید، بلکه روح و حقیقت پرستش مدنظر عیسی قرار دارد. در فقره آخر نیز زن باور خود راجع به مسیحا را بیان می کند و عیسی به او می گوید که من همان مسیحای مدنظر تو هستم. از نظر مفسران، خواندن مردانه این داستان زنی منحرف را به تصویر می کشد که در پی ناکامی از اغوای عیسی، در صدد معرفی او به عنوان منجی است و خود را نیز در داستان گم می کند تا آبرویش نرود.

اما قرائتی دیگر نیز از این فقره امکان پذیر است؛ زیرا این مسیح است که درخواست نوشیدنی دارد؛ بنابراین، این زن نیست که فکری زمینی دارد؛ زیرا عیسی در محیطی ویژه درخواستی ویژه از وی داشته است و طبیعی است که زن تصور کند منظور عیسی آب زمینی است. او در کنار چاه بزرگ یعقوب نشسته است و از او نوشیدنی (مادی) خواسته است و این زن است که از واقعیت های مادی فراتر می رود و از تابویی یهودی سخن می گوید و آن اینکه چگونه یک یهودی از یک سامری غیر یهودی که

پست‌تر است آب طلب می‌کند؛ در حالی که این امر در میان یهود ممنوع است. عیسی پاسخ می‌دهد که می‌تواند «آب حیات» را تأمین کند. عیسی سپس توضیح می‌دهد که آب ارائه‌شده به گونه‌ای است که کسانی که از آن می‌نوشند، دیگر هرگز تشنه نخواهند شد. در اینجا، زن علاقه‌مند است و با استفاده از همان استعاره‌ای که عیسی در آن استفاده می‌کند، پاسخ می‌دهد: «آقا، این آب را به من بدهید تا من هرگز تشنه نباشم و مجبور شوم به اینجا بیایم تا آب بکشم» (۴:۱۵)؛ بنابراین، می‌توان متن را به عنوان یک مبادله جدی کلامی خواند و نه مکالمه یک زن (احمق) که پیوسته دچار سوء تفاهم معنایی است و مراد متعالی مرد را درک نمی‌کند.

در رابطه با انحراف جنسی زن نیز می‌توان از اساس آن را منکر شد؛ زیرا وقتی عیسی به او خبر از پنج همسر او می‌دهد و خبر از رابطه او با فردی می‌دهد که همسر او نیست، زن ضمن تصدیق او، از این خبر او نبی بودن وی را نتیجه می‌گیرد و این خبر را در میان مردم نیز منتشر می‌کند. در نتیجه، نمی‌توان این زن را زنی بدکاره و منحرف دانست.

بنابراین، بینامتنیت پست‌مدرن را در این شکل مطالعه از کتاب می‌توان دریافت؛ به این شکل که برای مثال، فحشا تمثیلی عمومی در عهد قدیم برای بی‌ایمانی معنوی است و زن سامری نمادی از بی‌دینی است و به همین قیاس بدکاره معرفی شده است و ارجاع به پنج شوهر نیز نشان از جمعیت‌هایی پنج‌گانه است که در دوم پادشاهان (۱۷: ۲۴-۲۹) در شهرهای سامره به جای جمعیت‌های یهودی پیشین ساکن شدند و خدایان خویش را به جای یهوه پرستیدند (Moyise, 2002).

۴- کاربرست رویکرد بینامتنی در تفاسیر اسلامی

در میان مفسران مسلمان، کاربرست روش بینامتنی بی‌سابقه نیست. آنان بدون استفاده از این عنوان، در عمل، از این روش بهره می‌بردند؛ علامه طباطبایی بدون بیان کردن عبارت بینامتنیت، به همین مفهوم اشاره کرده است:

«و فی الآیة تصدیق ما للتوراة التي عند اليهود الیوم... و هی التي كانت بیدهم فی زمن النبی (ص) و هی التي بیدهم الیوم، فالقرآن یصدق ان فیها حکم الله و هو ایضاً یذكر ان فیها تحریفاً و تغیراً؛ و یتنتج من الجمیع: ان التوراة الموجودة الدائرة بینهم الیوم فیها شیء من التوراة الاصلیة النازلة علی موسی (ع)...» (طباطبایی، ۱۳۹۴ق، ج. ۳۴۲/۵).

چنانکه در تعبیر علامه طباطبایی مشاهده می‌شود، استفاده از روش بینامتنی در تفسیر متون مقدس و قرآن به شکل کاربردی و البته غیرروشمند رواج داشته است. مرحوم آیت‌الله خویی نیز در همین ارتباط در تأیید آیه ۱۵۷ **سوره اعراف**، وجود همین متن در عهدین را دلیلی بر تأیید رسالت رسول اسلام (ص) از سوی اهل کتاب بیان کرده است (خویی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱۱۹/۱).

علاوه بر این، قوانین فهم متن مقدس با قوانین فهم سایر متون همانند است و قداست یک متن موجب تفاوت قوانین حاکم بر فهم متن نمی‌شود. علت این امر در ابلاغ پیام خداوند در قالب قرآن و متون مقدس توسط انبیا نهفته است؛ زیرا به فرموده **آیه ۱۳۸ سوره آل عمران**، قرآن برای همگان قابل فهم است (خامنه‌ای، ۱۳۶۹) و وقتی فهم قرآن برای عموم مردم و مخاطبان قرآن مدنظر قرار بگیرد، باید از روش‌های عمومی حاکم بر فهم عامه مخاطبان تبعیت شود که با ایجاد دستگاهی برای فهم، از خطارفتن فهم پیشگیری می‌کنند.

از آنجا که قرآن کریم با منشأ الهی و با زبان بشری نازل شده است تا فهم آن برای بشر ممکن باشد، حتی پژوهشگران غربی نیز عمدتاً با پیش‌داوری‌های مغرضانه این امر را باور دارند؛ بنابراین، برخی از مفاهیم واردشده در زبان و ادبیات قرآن را می‌توان و بلید در ادبیات رایج پیش از نزول قرآن جست‌وجو کرد که قرآن با استخدام آن مفاهیم و الفاظ در منظومه الهی خویش به‌خوبی از آنها برای هدایت مردم بهره برده است (Bhojani, 2020, pp. 50, 61).

۵- نقدها به رویکرد بینامتنی

در رابطه با رویکرد بینامتنی در مطالعه متون مقدس به شکل خاص و متون غیرادبی به شکل عام، منتقدان ایرادهایی را به آن وارد کرده‌اند. نخستین ایراد منتقدان تفاوت مولد روش بینامتنی در متون داستانی و متون غیرداستانی است؛ به این معنا که روش بینامتنی از اساس در راستای بررسی متون ادبی نظم و شکل یافت؛ در حالی که در کاربری عام آن از این وضع اولیه خارج شد و سایر متون نیز با همان اسلوبی که برای بررسی متون ادبی وضع شد، با آن تطبیق یافتند. از سوی دیگر، این روش با سایر روش‌ها تفاوت ماهوی دارد؛ زیرا رویکردهای نقد تاریخی در پی سلب حجیت و اعتبار هستند و رویکرد بینامتنی درصدد اعتباربخشی و بنابراین، از نظر هدف با سایر رویکردها متفاوت است و نمی‌تواند با آنها تلفیق شود.

از سوی دیگر، در روش‌های دیگر معمولاً اعتبار نهایی در معنای متن از آن نویسنده است؛ در حالی که در رویکرد بینامتنی، خواننده از نویسنده نقشی پررنگ‌تر در دریافت معنای متن دارد که این امر نیز از نظر منتقدان یکی دیگر از معایب روش بینامتنی است (Petersen & Cole, 2014, p. 5).

منتقدان در چند دسته کلی رویکرد بینامتنیت را به بؤته نقد کشیده‌اند که در ادامه، به‌اختصار به آنها اشاره خواهد شد: ابهام مفهومی: فقدان حدود مفهومی روشن، چنانکه کالر تصریح کرده است، به این معنا که هر متن در صورتی که با بی‌نهایت متن دیگر در ارتباط باشد، نمی‌تواند ابزاری تمایزبخش در تحلیل به شمار رود، یکی از نقدها به این روش است (Culler, 1981, pp. 102-103).

تضعیف معنای مدنظر مؤلف: هرش از دیدگاه هرمنوتیک کلاسیک با رد نسبی‌گرایی تفسیری این نقد را وارد کرده است که زمانی که معنای متن را بدون قصد مؤلف تفسیر می‌کنند، اعتبار تفسیر را از بین می‌برند (Hirsch, 1967, pp. 8-10). نسبی‌گرایی تفسیری: در ادامه سنت پیشین، افرادی مانند امبرتو اکو ضمن پذیرش اجمالی بینامتنیت نسبت به کاربری افراطی آن هشدار می‌دهند. از این نگاه، میان گشودگی متن و بی‌حدومرز شدن معنا تفاوت وجود دارد و بینامتنیت ممکن است به دومی بینجامد. به نظر اکو، متن دارای ساختارهای محدودکننده درونی است و همه تفسیرها به یک اندازه مشروع نیستند (Eco, 1990, pp. 24-28). غفلت از بسترهای متن: برخی از پژوهشگران با رویکرد مارکسیستی بینامتنیت را به سبب غفلت از بسترهای اجتماعی، اقتصادی و ایدئولوژیک نقد می‌کنند. ایگلتون استدلال می‌کند بینامتنیت، در صورت عدم پیوند با تحلیل مادی، ممکن است به نوعی زیبایی‌شناسی‌زدایی از سیاست و خنثی‌سازی ایدئولوژی منجر شود (Eagleton, 1983, pp. 132-135).

فروکاهش واقعیت به متن: تقلیل واقعیت تاریخی و اجتماعی به شبکه‌ای از متون مسأله‌ای دیگر است که پژوهشگرانی مانند جان سرل نسبت به آن هشدار می‌دهند. سرل هشدار می‌دهد چنین رویکردی، به ویژه در تحلیل رخدادهای تاریخی، سیاسی و خشونت‌بار، به انکار واقعیت عینی می‌انجامد (Searle, 1995, pp. 1-5).

با وجود انتقادهایی که به روش بینامتنی شده است، با اجتناب از فروافتادن در دام چارچوب‌های تخصصی و هرمنوتیکی آن و بهره‌گیری از مزایای این روش در یافتن معنای متن با استفاده از سایر متون و در رفت‌وبرگشت معنایی، می‌توان از دایره متن فراتر رفت و به غنای معنوی و مفهومی موجود در متن پیش رو رسیدگی کرد. از آنجا که قرآن دارای بطون و معانی چندلایه و غنی است، با استفاده از این روش می‌توان به لایه‌هایی بهتر و بالاتر در فهم مراد از آیات مقدس قرآن دست یافت.

۶- رویکرد بینامتنی در مطالعه قرآن و عهدین

با توجه به ارجاعات پرشمار قرآن به انبیای پیشین و ارجاع به عهدین در موارد زیاد، می‌توان از روش بینامتنی برای به دست آوردن معنای قابل‌فهم‌تر برای برخی از این آیات استفاده کرد. از این دست ارجاعات به ویژه در الگوهای کلامی قرآن نیز قابل

اصطیاد است؛ مانند جایی که با کلیدواژه «وَإِذْ» روایت‌های امم پیشین بیان شده‌اند یا در جایی که قرآن به «ذکر ما کان» اشاره کرده است (Reeves, 2003, p. 3).

بنا بر مطالعات اولیه، به نظر می‌رسد ارجاعات قرآنی به عهدین در چهار دسته کلی ۱. احکام؛ ۲. اعتقادات؛ ۳. اخلاق و ۴. روایتگری تاریخی ارائه شده باشند. به همین خاطر، بررسی ارجاعات قرآنی به عهدین در قالب بینامتنی می‌تواند مراد قرآن از برخی از آیات را روشن‌تر کند؛ چنانکه در رابطه با آیه ۶۹ از **سوره احزاب**، تفسیر بینامتنی از این آیه به‌وضوح دقت بیشتر این تفسیر را نسبت به سایر تفاسیر نشان می‌دهد.

در آیه ۶۹ **سوره احزاب** آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شما مانند آن مردمی نباشید که پیغمبرشان موسی را بیازردند تا آنکه خدا او را از آنچه گفتند منزّه ساخت (و پاک‌دامنی‌اش بر همه روشن گردانید) و او نزد خدا (پیغمبری) آبرومند و محترم بود.»

شأن نزول آیه، چنانکه عمده مفسران اشاره کرده‌اند، به ماجرای ازدواج حضرت رسول (ص) با همسر مطلقه زید بن حارثه مربوط است که با القای شبهه توسط دل‌های بیمار، درصدد آزار و اذیت رسول گرامی اسلام (ص) به سبب این ازدواج بودند. در رابطه با اینکه آزار و اذیتی که متوجه رسول گرامی اسلام (ص) بود، چه کیفیتی داشت، قرآن به‌اجمال سخن گفته است.

در آیه یادشده، به آنچه حضرت موسی (ع) با آن آزار می‌دید، تصریح نشده است و قرآن فقط به عبارت «مما قالوا» بسنده کرده است. مفسران نیز عمدتاً چهار عنوان کلی را برای تفسیر آن چیزی که حضرت موسی (ع) با آن از سوی بنی‌اسرائیل آزرد می‌شد، بیان کردند: ۱. قتل هارون به دست موسی؛ ۲. نسبت زنا و مسائل غیراخلاقی؛ ۳. نسبت‌دادن مشکل جسمی که در روایت‌های «ثوبی حَجَر»^۱ منعکس شده است و ۴. انتساب سحر و جادو به ایشان.

اما با مراجعه به عهد قدیم، ابعاد این آیه قرآنی روشن می‌شود؛ زیرا حضرت موسی با زنی از اهالی مدین ازدواج کرده بود و قوم او این ازدواج را برنمی‌تافتند (عیوضی، ۱۳۹۶). **باب دوازدهم سفر اعداد** این ماجرا را این‌گونه شرح می‌کند:

«و مریم و هارون درباره زن حبشی که موسی گرفته بود، بر او شکایت آوردند؛ زیرا زن حبشی گرفته بود و گفتند: «آیا یَهُوَه با موسی به‌تنهایی تکلم نموده است، مگر به ما نیز تکلم ننموده؟» و یَهُوَه این را شنید و موسی مرد بسیار حلیم بود بیشتر از جمیع مردمانی که بر روی زمین‌اند. در ساعت، یَهُوَه به موسی و هارون و مریم گفت: «شما هر سه نزد خیمه اجتماع بیرون آیید... پس چرا نترسیدید که بر بنده من موسی شکایت آوردید؟» و غضب یَهُوَه بر ایشان افروخته شده برفت و چون ابر از روی خیمه برخاست اینک مریم مثل برف مبروص بود و هارون بر مریم نگاه کرد و اینک مبروص بود... پس موسی نزد یَهُوَه استغاثه کرده گفت: «ای خدا او را شفا بده». یَهُوَه به موسی گفت: «اگر پدرش به روی وی فقط آب دهان می‌انداخت، آیا هفت روز خجل نمی‌شد؟ پس هفت روز بیرون لشکرگاه محبوس بشود و بعد از آن داخل شود»، پس مریم هفت روز بیرون لشکرگاه محبوس ماند و تا داخل شدن مریم قوم کوچ نکردند» (اعداد ۱-۱۶).

روشن است، با این تفسیر، عبارت «مما قالوا» از ابهام درمی‌آید و کاملاً روشن می‌شود. ارجاع به این باب از عهد قدیم با روش بینامتنی می‌تواند هم‌زمان به روشن‌شدن معنای آیه ۶۹ **سوره احزاب** کمک کند و در همین آن، فقراتی که در عهد قدیم آمده است را به کمک روایت‌های اسلامی و آیات قرآن تصحیح کند؛ برای مثال، اینکه مریم و هارون در رأس اهالی بنی‌اسرائیل حضرت موسی (ع) را آزار و اذیت کرده باشند، با ارجاع به سایر ادله کاملاً رد می‌شود.

^۱ اشاره به مجموعه‌روایاتی که برای تأکید بر شرم و حیای حضرت موسی، به استفاده ایشان از سنگ بزرگ به عنوان جای آویختن لباس اشاره کرده‌اند. پس از حرکت سنگ، ایشان به دنبال سنگ دویدند و این عبارت (ثوبی حَجَر) را به انحای مختلف بیان کردند (برای نمونه، رک: بخاری، ۱۴۲۲ق، ج. ۱۵۶/۴؛ طبری، ۱۴۲۲ق، ج. ۱۹۲/۱۹). عمده این دست روایت‌ها اسرائیلیات هستند.

بنابراین، تفسیر بینامتنی را می‌توان از یک نظر، در رابطه با آیات ناظر به اهل کتاب در چهار قسم یادشده، یعنی احکام، اخلاق، باورها و روایت‌های تاریخی در عهدین جست و موارد مقبول را استخراج کرد و از سوی دیگر، با استفاده از آیات قرآن، آیات موجود در عهدین را تبیین و روشن کرد؛ مانند مشروح برخی از وقایعی که در عهدین به اجمال، یا با ابهام یا تناقض بیان شده است و در قرآن به تصریح آمده است. از جمله این موارد می‌توان به تصلیب حضرت عیسی (ع)، الوهیت حضرت مریم (س)، ولادت و شریعت حضرت عیسی (ع)، شریعت موسوی، تاریخ قوم بنی اسرائیل و عهد خداوند متعال با ایشان و... اشاره کرد.

۷- گونه‌های بینامتنیت در قرآن و عهدین

با توجه به مطالبی که در بالا بیان شد، قرآن کریم با کتاب‌های پیشین خود (عهدین) تعامل بینامتنیتی دارد. نیکونژاد در پژوهش خویش، سه معیار را به عنوان قانون‌های بینامتنیت آورده که به نوعی بیانی ناقص از گونه‌های بینامتنی است. این معیارها عبارت‌اند از: نفی جزئی، نفی متوازی و نفی کلی. با این بیان، پیشامتن در متن حاضر، حضوری جزئی، متوازن و کلی دارد (نیکونژاد و همکاران، ۱۳۹۴، صص. ۵۵۲-۵۵۳).

اما با توجه به رویکرد تعاملی بینامتنی قرآن و عهدین که اشاره شد، این مناسبات گاه در قالب تأیید مضامین مشترک، گاه در مقام تبیین و توضیح آیات مجمل و گاه در جایگاه مهیمنیت و تصحیح آیات عهدین صورت می‌گیرد و شبکه‌ای پیچیده و معنادار از روابط متنی را پدید می‌آورد؛ بر این اساس، گونه‌های مختلف تعامل بینامتنی قرآن و عهدین به شرح زیر هستند:

الف. تأیید متن قرآن با رجوع به عهدین: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء/۱۰۵) که معادل این آیه در مزامیر در عهدین بیان شده است: «صالحان وارث زمین خواهند بود و در آن تا ابد سکونت خواهند نمود» (مزامیر، ۳۷: ۲۹)؛ یا آیه «وَكُنَّا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالْإِنْسَانِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ» (مائده/۴۵) با تفاوت بسیار اندک در عهدین آمده است: «و کسی که آدمی را بزند که بمیرد البته کشته شود... شکستگی عوض شکستگی، چشم عوض چشم، دندان عوض دندان؛ چنانکه به آن شخص عیب رسانیده همچنان به او رسانیده شود...» (لاویان، ۲۴: ۱۷-۲۲). متن و مفهوم این دسته آیات قرآن با دسته‌ای از آیات عهدین تأیید می‌شود.

ب. تبیین متن قرآن با رجوع به عهدین: پیش‌تر تبیین شد که معنای آیه «یا ایها الذین آمنوا لا تكونوا کالذین ءادوا موسی فبراه الله مما قالوا وکان عند الله وحیها» (احزاب/۶۹) با فراز سفر اعداد آیات ۱-۱۶ از عهد قدیم تبیین می‌شود.

پ. تأیید متن قرآن با استفاده از متون تفسیری عهدین: «مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» (مائده/۳۲) که معادل این آیه نه در عهدین، بلکه در تلمود به شکلی بسیار مشابه وجود دارد و متن و مفهوم آیه قرآن با متنی از تورات شفاهی تأیید می‌شود. منبع این فراز در سنهدرین^۱ از تلمود بابلی، فصل چهارم، صفحه ۳۷ آمده است. متن اصلی در تلمود به زبان عبری این‌گونه است:

...לפיכך נברא אדם יחיד, ללמד שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא; וכל

המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא.

«...به این دلیل انسان [آدم] به‌تنهایی آفریده شد تا به ما بیاموزد: هر کس یک جان از اسرائیل [= یک انسان] را نابود کند، گویی جهانی کامل را نابود کرده است؛ و هر کس یک جان از اسرائیل را نجات دهد، گویی جهانی کامل را نجات داده است» (The Babylonian Talmud [BT], 1918, san, 37a).

¹ Sanhedrin

ت. تبیین متن قرآن با استفاده از متون تفسیری عهدین: در آیه ۶ **سوره صف**، قرآن به ساحر خواندن حضرت عیسی توسط بنی اسرائیل اشاره دارد: «فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ». در این آیه، به صورت کلی، به ارائه بینات توسط حضرت عیسی اشاره شده است؛ اما در **سوره مائده آیه ۱۱۰**، توضیحی مفصل درباره «بینات» ارائه شده توسط حضرت عیسی بیان شده است که همان معجزات او همانند زنده کردن مردگان و شفای بیماران است و بیان می‌کند کافران از بنی اسرائیل این معجزات را به سحر نسبت دادند: «...إِذْ أَيْدُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تَكَلَّمَ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ وَكَهَلًا وَإِذْ عِلْمُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ لِلْكَافِرِ وَلِلْكَافِرِ بِإِذْنِي وَإِذْ تَخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ». این نسبت سحر در جایی از عهد قدیم که توسط یهودیان استفاده شده، بیان نشده است؛ زیرا عملاً چنین امری از نظر تاریخی امکان‌پذیر نیست؛ اما این مطالب عمدتاً در تلمود بابلی و به‌طور خاص در **سَنَهَدِرین** آمده است. نکته بسیار مهم این است که در تلمود از حضرت عیسی با نام صریح «عیسی ناصری» یاد نشده، بلکه با القاب و کنایه‌هایی مانند «بن پتتر» یا «بن استدا» از او نام برده شده که طبق نظر پژوهشگران و سنت شفاهی، منظور همان عیسی مسیح است (Schäfer, 2007, pp. 15-18). در رساله **سَنَهَدِرین** ۴۳ا که احتمالاً معروف‌ترین و صریح‌ترین اشاره به عیسی است، آمده است: «عشیه (شب) عید پسخ به دار آویخته شد». سپس می‌گوید: «یسوع را ۴۰ روز قبل از اعدام، یک منادی (جارزن) پیش رو می‌رفت و فریاد می‌زد: «او به سحر و جادو متهم است و قصد گمراه کردن اسرائیل را دارد. هر کس دلیلی برای تبرئه او دارد، بیاید و ارائه دهد»؛ اما چون هیچ تبرئه‌کننده‌ای پیدا نشد، او را در عشیه عید پسخ به دار آویختند». عبارت کلیدی در متن تلمود این است: "כְּשִׁירָגָם אֶת יֵשׁוּ הַתְּלָהוּ עָרֵב פֶּסַח. בְּעָרֵב פֶּסַח תְּלוּהוּ. קָרְבֵן פֶּסַח הוּא" (هنگامی که یسوع را سنگسار کردند، او را در عشیه عید پسخ به دار آویختند) (BT, 1918, san, 43a). این متن به‌صراحت به اتهام «سحر» (Kishuf – כִּשּׁוּף) برای گمراه کردن مردم اشاره می‌کند. همچنین، در **شَبَات** ۱۰۴b در حاشیه بحثی درباره خال‌کوبی در روز سبت، به «بن استدا»^۱ اشاره و گفته می‌شود که او «سحر» را از مصر آورد (BT, 1918, sha, 104b). در ادامه، توضیح داده می‌شود که «بن استدا» همان «بن پتتر» است که این دو نام از القاب کنایه‌آمیز برای عیسی در ادبیات تلمودی هستند (Schäfer, 2007, pp. 15-18).

در کنار اینها، در آیه‌ای از عهد جدید، همچون **لوقا**، ۱۱: ۱۴-۲۰، متی، ۹: ۳۲-۳۴ و **مرقس**، ۳: ۲۲، از زبان فریسیان نسبت سحر بودن و استفاده از نیروهای شیطانی به عیسی بیان شده است که می‌تواند مؤید آیات قرآن در این زمینه باشد.

ث. تبیین متن عهدین توسط قرآن (مهمیت قرآن): قرآن کریم با جایگاه مهمیت خود، متون عهدین را در مواردی تصحیح و تبیین می‌کند؛ برای مثال، قرآن کریم با ردّ ادعای مصلوب شدن حضرت عیسی (ع) – که در اناجیل بیان شده – می‌فرماید: «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ» (نساء/۱۵۷) و روایت عهد جدید را اصلاح می‌کند. موارد بسیاری از آیات قرآن در این باره قابل بحث و بررسی هستند.

۸- نتیجه

مطالعه حاضر با هدف واکاوی نظریه بینامتنیت به مثابه یک چارچوب نظری انقلابی در نقد ادبی و به دنبال آن، تبیین پیامدها، ظرفیت‌ها و محدودیت‌های کاربردی آن در عرصه تفسیر متون مقدس، با تمرکز ویژه بر قرآن کریم و کتب عهدین، انجام شده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که بینامتنیت نه فقط یک «روش» تفسیری، که یک «پارادایم» است که ماهیت فهم متن را دگرگون کرده و به شکل‌گیری میدان پژوهشی نوینی در مطالعات تطبیقی ادیان منجر شده است.

¹ Ben Stada

۱. گذار از نقد ادبی به الهیات: دگردیسی یک پارادایم: نظریه بینامتنیت که ریشه در آرای نشانه‌شناختی میخائیل باختین و بسط آن توسط ژولیا کریستوا در دهه ۱۹۶۰ دارد، در اصل پاسخی به نگرش ساختارگرایی به متن به عنوان سیستمی بسته و خودبسته بود. هسته مرکزی این نظریه انکار استقلال متن و تأکید بر این امر است که هر متن «موزاییکی» از اقتباسات است و معنای آن فقط در «گفت‌وگو»یی مداوم با متون دیگر (پیش‌متن‌ها، هم‌متن‌ها و پس‌متن‌ها) شکل می‌گیرد و فهمیده می‌شود. این پارادایم به سرعت از حیطه نقد ادبی فراتر رفت و به عرصه هرمنوتیک متون مقدس راه یافت. این گذار، به ویژه برای مطالعات کتاب مقدس در غرب، همچون «هوای تازه»ای بود که رویکردهای انتقادی پیشین را که بر تجزیه و اتمیزه کردن متن و مطالعه آن در انزو تأکید داشتند، به چالش کشید. بینامتنیت نشان داد عهد جدید بدون عهد قدیم و شبکه پیچیده ارجاعاتش به آن، اساساً ناتمام و نافهمیدنی است.

۲. اقسام و گونه‌های بینامتنیت در عهدین: از پژواک تا دیالوگ: یکی از دستاوردهای مهم این پژوهش شناسایی و تبیین پنج گونه عمده کاربست بینامتنیت در مطالعات عهدین است که نشان از پختگی و غنای این رویکرد دارد. این طبقه‌بندی نشان می‌دهد بینامتنیت صرفاً به یافتن «منبع» یک آیه یا عبارت محدود نمی‌شود، بلکه فرایندی پیچیده و چندلایه در تولید و ادراک معناست.

۳. اقسام و گونه‌های بینامتنیت میان قرآن و عهدین: از دیگر دستاوردها و نوآوری‌های پژوهش حاضر ارائه دسته‌بندی از گونه‌های گوناگون بینامتنیت میان قرآن و عهدین است که در پنج دسته «تأیید قرآن با عهدین»، «تبیین قرآن با عهدین»، «تأیید قرآن با متون تفسیری عهدین» و «تبیین قرآن با متون تفسیری عهدین» و «مهمیت قرآن» جای می‌گیرند.

۴. وضعیت منحصر به فرد قرآن کریم: مهمیت در عین بینامتنیت: قرآن کریم، با تصریح به وجود «تبشیر» به پیامبر اسلام در کتب پیشین و نیز با بیان گسترده سرگذشت انبیا و امم گذشته، به طور طبیعی خود را در یک فضای بینامتنی با سنت‌های پیشااسلامی قرار می‌دهد. این امر امکان بهره‌گیری از رهیافت بینامتنی را برای روشن‌سازی مقاصد آیات (مانند مثال آیه ۶۹ *سوره احزاب* و ارتباط آن با *سفر اعداد*) به صورت کاملاً ملموس فراهم می‌آورد؛ با این حال، کاربست این نظریه در رابطه با قرآن نیازمند «بازخوانی انتقادی» و «بومی‌سازی» است. از دیدگاه اسلامی، قرآن اگرچه در «بافت» و «زبان» خود با فرهنگ و متون پیشین در تعامل است، در «منشأ» و «مرجعیت» کاملاً مستقل و فراتر از آنهاست. قرآن خود را «مُهِمَّتاً» (حاکم و ناظر و گواه) بر کتب پیشین می‌خواند (مانده ۴/۸)؛ بنابراین، رویکرد بینامتنی در تفسیر قرآن نمی‌تواند یک رابطه افقی و دوسویه محض باشد، بلکه رابطه‌ای «عمودی و اصلاحی» است. هدف نهایی نه صرفاً کشف ارتباطات، بلکه «تصدیق» آنچه از حق در کتب پیشین باقی مانده، «تصحیح» تحریفات واردشده و «اتمام» و «هیمنه» بر آن سنت‌هاست. این همان نکته‌ای است که در سنت تفسیری شیعه (مانند آرای علامه طباطبایی و آیت‌الله خویی) به صورت عملیاتی وجود داشته، هرچند بدون نام «بینامتنیت».

در نهایت، این پژوهش به این نتیجه کلیدی می‌رسد که نظریه بینامتنیت یک «چاقوی دولبه» است. از یک سو، با گشودن افق‌های جدید فهم و تأکید بر فهم متن در یک شبکه به هم پیوسته، ابزار تحلیلی بی‌بدیلی را در اختیار پژوهشگران متون مقدس قرار می‌دهد و مطالعات تطبیقی را غنی‌تر می‌کند. از سوی دیگر، تقلید غیرنقادانه از آن، بدون در نظر گرفتن مبانی الهیاتی خاص هر دین، می‌تواند به نسبی‌گرایی معنایی و گاه انکار وحیانی بودن متون بینجامد.

۵. آینده پژوهشی این عرصه در گرو امور زیر است:

۱. تدوین یک «نظریه بینامتنیت بومی» برای تفسیر قرآن که در آن، قرآن به عنوان محور و معیار نهایی در دیالوگ با متون دیگر قرار گیرد و رابطه «مهمیت» و «تصحیح» بر رابطه «افقی» و «تأثیرپذیری» مقدم شمرده شود.

۲. تطبیق عملی و روشمند: انجام مطالعات موردی بیشتر برای نشان دادن عینی ظرفیت‌ها و محدودیت‌های این روش در تفسیر آیات دشوار قرآن.

۳. تعامل سازنده با نقدها: پاسخ‌گویی به نقدهای وارد شده، از جمله خاستگاه ادبی نظریه، خطر ذهنیت‌گرایی خواننده و تعیین حدود پیش‌متن‌های مجاز.

در نهایت، می‌توان گفت بینامتنیت به پژوهشگران یادآوری می‌کند که هیچ متن مقدسی در خلأ نازل نشده است؛ اما این به معنای انکار این امر نیست که منشأ آن می‌تواند فراتر از تاریخ و فرهنگ باشد. پذیرش این دوگانه کلید بهره‌گیری صحیح و پربار از این نظریه در مطالعات قرآنی است.

منابع

قرآن کریم.

کتاب مقدس (عهدین).

آلن، گراهام (۱۴۰۰). بینامتنیت (پیام یزدانجو، مترجم). نشر مرکز.

بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۲۲ق). صحیح بخاری (محمد زهیر بن ناصر، محقق). دار طوق النجاة.

الحسنی، مختار (۲۰۰۳م). التناص فی الایخاز النقدي. مجله العلامات، ۱۳، جزء ۴۹.

خامنه‌ای، سید علی (۱۵ اسفند ۱۳۶۹). بیانات در جلسه اول تفسیر سوره حمد.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40895>

خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۳۰ق). البیان فی تفسیر القرآن. مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی.

تنافرد، ساره، و قاسم‌نژاد، زهرا (۱۴۰۳). بینامتنیت و فهم قرآن از نگاه رینولدز. قرآن پژوهی خاورشناسان، ۱۹ (۳۷)، ۹۷-۱۲۴.

<https://doi.org/10.22034/jqopv.2024.9768>

ربیعی آستانه، مسعود (۱۳۸۲). قرآن و واژگان بیگانه. فصلنامه قرآن پژوهی، (۳۴). <https://ensani.ir/fa/article/135298>

ساسانی، فرهاد (۱۳۸۳). بینامتنیت: پیشینه و پسینه نقد بینامتنی. بیناب، (۵ و ۶)، ۱۷۲-۱۸۵.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/175215>

صدر، سید موسی (۱۳۷۶). پرسش‌ها و پژوهش‌های بایسته قرآنی در زمینه مبادی فهم قرآن. فصلنامه قرآن پژوهی، (۳)، ۱۰-۲۷.

<https://doi.org/10.22081/jqr.1998.22533>

طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۴ق). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

طبری، محمد بن جریر (۱۴۲۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن (عبدالله بن عبدالمحسن التركي، محقق). دار هجر للطباعة والنشر.

عظیمی یانچشه، الهه، و میرباقری فرد، سید علی اصغر (۱۳۹۶). بینامتنیت به مثابه روش و بینش تاریخ ادبیات‌نگاری نوین.

<https://doi.org/10.22067/jls.v50i1.63583> ۲۲-۱، (۱)، ۵۰.

عیوضی، حیدر (۱۳۹۶). تفسیر بینامتنی از آیه ۶۹ سوره احزاب بر اساس ترجمه‌های آلمانی و عبری قرآن کریم. مطالعات قرآن

و حدیث، ۱۱ (۱)، ۸۷-۱۰۹. <https://doi.org/10.30497/quran.2018.2075>

مارکس، میشایل (۱۳۸۶). طرح مستندسازی قرآن و چاپ انتقادی آن (طلوع خادم الشریعه و محمدعلی رضایی اصفهانی،

مترجمان). مجله قرآن و مستشرقان، (۲). <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/318476>

ملکی، معصومه، و مهدی شفقانی، مهدی (۲۰۲۵م). أنواع التناص ومظاهره فی القرآن الکریم والتوراه. للدراسات القرآنیة

المعاصره، ۳ (۱۰)، ۲۷-۸. <https://doi.org/10.22034/dqm.2024.15810.1015>

نامور مطلق، بهمن (۱۴۰۰). بینامتنیت؛ از ساختارگرایی تا پسا مدرنیسم. نشر سخن.

نیکونژاد، زهرا، خاکپور، حسین، و حسومی، ولی الله (۱۳۹۴). بررسی بینامتنیت عهدین در دعای سمات. پژوهشنامه تعلیم، ۲ (۳)، ۵۴۹-۵۷۶. https://journals.ut.ac.ir/article_57666.html

وصفی، محمدرضا، و شفیع، سید روح الله (۱۳۹۲). نگرشی روشمند به جایگاه عهدین در تفسیر قرآن با تکیه بر الگوی نشانه‌شناختی بینامتنیت. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱۰ (۲)، ۲۵۶-۲۲۵.

<https://doi.org/10.22051/tqh.2014.916>

References

The Holy Qur'an.

The Bible (Old and New Testaments).

- Al-Bukhari, M. (2002). *Sahih al-Bukhari* (M. Zuhayr bin Nasir, Ed.). Dar Touq al-Najat. [In Arabic]
- Alfaro, M. (1996). Intertextuality: Origins and development of the concept. *Atlantis*, 18(1/2), 268-285. <http://www.jstor.org/stable/41054827>
- Al-Hassani, M. (2003). Al-Tanas fi al-Abhath al-Naqdiyyah [Intertextuality in critical research]. *Majallat al-Alamat*, 13, Part 49. [In Arabic]
- Al-Khoei, A. (2021). *Al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an [Elucidation on the interpretation of the Qur'an]*. Mu'assasat Ihya' Athar al-Imam al-Khoei. [In Arabic]
- Allen, G. (2021). *Intertextuality* (P. Yazdanjoo, Trans.). Markaz Publishing. [In Persian]
- Allen, G. (2011). *Intertextuality*. Routledge.
- Al-Tabari, M. (2002). *Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an* (A. B. A. M. al-Turki, Ed.). Dar Hajar for Printing and Publishing. [In Arabic]
- Al-Tabatabai, M. H. (1974). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Al-A'lami Foundation for Publications. [In Arabic]
- Azimi Yancheshmeh, E., & Mirbagheri Fard, A. A. (2017). Intertextuality as a method and perspective for modern literary historiography. *Novin Literary Essays Journal*, 50(1) 1-22. <https://doi.org/10.22067/jls.v50i1.63583> [In Persian]
- Belkhir, M., & Belkhatir, I. (2025). Intertextuality theory between the Quran and the Bible: A study in Quranic models. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 16(2), 13-33. <https://doi.org/10.47750/jett.2024.16.02.0>
- Berkley, T. W. (2000). *From a broken covenant to circumcision of the heart: Pauline intertextual exegesis in Romans 2:17-29*. Society of Biblical Literature.
- Bhojani, A. (2020). *Laurens de Rooij. Michael Bohlander. Visions of Sharī'a: Contemporary discussions in Shī'ī Legal Theory* (Vol. 50). Brill.
- Clooney, F. (2010). *Comparative theology: Deep learning across religious borders*. John Wiley & Sons.
- Culler, J. (1981). *The pursuit of signs*. Cornell University Press.
- Eagleton, T. (1983). *Literary theory: An introduction*. Blackwell.
- Eco, U. (1990). *The limits of interpretation*. Indiana University Press.
- Evans, C., & Sanders, J. (1997). *Šěmaryahū Talmōn. The quest for context and meaning: Studies in Biblical intertextuality in honor of James A. Sanders*. Brill.
- Eyvazi, H. (2017). An intertextual interpretation of verse 69 of surah Al-Ahzab based on German and Hebrew translations of the Holy Qur'an. *Biannual Scientific-Research Journal of Qur'an and Hadith Studies*, 11(1), 87-109. <https://doi.org/10.30497/quran.2018.2075> [In Persian]
- Hirsch, E. D. (1967). *Validity in interpretation*. Yale University Press.
- Keesmaat, S. (1999). *Paul and his story*. Sheffield Academic Press.
- Khamenei, A. (1991 March 05). *Statements in the first session on the interpretation of surah Al-Fatiha*. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40895> [In Persian]
- Kristeva, J. (1980). *Desire in language: A semiotic approach to literature and art*. Columbia University Press.
- Maleki, M., & Shafai, M. (2025). Types of intertextuality and manifestations in the Holy Quran and the

- Torah. *Al-Derasat Al-Quraniah Al-Mouaserah*, 3(10), 8-27.
<https://doi.org/10.22034/dqm.2024.15810.1015> [In Arabic]
- Marx, M. (2007). The documenta coranica project and its critical edition (T. Kh. al-Shari'ah & M. A. Rezaei Esfahani, Trans.). *Journal of the Qur'an and Orientalists*, (2).
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/318476> [In Persian]
- Moyise, S. (2002). Intertextuality and Biblical studies: A review. *Verbum et Ecclesia*, 23(2).
- Namvar Motlagh, B. (2021). *Intertextuality; From structuralism to postmodernism*. Sokhan Publishing.
 [In Persian]
- Nikonejad, Z., Khakpour, H., & Hasoumi, V. (2015). A study of the intertextuality of the Bible in the Samat prayer. *Thaqalayn Research Journal*, 2(3), 549-576.
https://journals.ut.ac.ir/article_57666.html [In Persian]
- Petersen, P., & Cole, R. (2014). *Hermeneutics. Intertextuality and the contemporary meaning of scripture*. Avondale Academic Press.
- Rabi'i Astaneh, M. (2003). The Qur'an and foreign vocabulary. *Qur'an-Pazhuhi Quarterly*, (34).
<https://ensani.ir/fa/article/135298> [In Persian]
- Reeves, J. C. (2003). *Bible and Qur'ān: Essays in scriptural intertextuality*. Brill.
- Sadr, M. (1997). Necessary Qur'anic questions and research in the field of principles for understanding the Qur'an. *Qur'an-Pazhuhi Quarterly*, (3), 10-27. <https://doi.org/10.22081/jqr.1998.22533> [In Persian]
- Sasani, F. (2004). Intertextuality: The background and context of intertextual criticism. *Binab*, (5 & 6), 172-185. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/175215> [In Persian]
- Schäfer, P. (2007). *Jesus in the Talmud*. Princeton University Press.
- Searle, J. R. (1995). *The construction of social reality*. Free Press.
- Tanafard, S., & Qasemnezhad, Z. (2024). Intertextuality and understanding the Quran from Reynolds' perspective. *Journal of Quranic Studies of Orientalists*, 19(2), 97-124.
<https://doi.org/10.22034/jqopv.2024.9768> [In Persian]
- The Babylonian Talmud [BT]*. (1918). (M. L. Rodkinson, Trans.). New Talmud Publishing Company.
- Tracy, D. (1987). "Comparative theology." In *Encyclopedia of religion* (Vol. 14). Macmillan Reference.
- Vasfi, M., & Shafiei, R. (2013). A Methodological perspective on the status of the Bible in interpreting the Qur'an based on the Semiotic model of intertextuality. *Biannual Scientific-Research Journal of Qur'anic and Hadith Studies*, 10(2), 225-256.
<https://doi.org/10.22051/tqh.2014.916> [In Persian]